

JÓZEF KRUKOWSKI

PRAWO NATURALNE JAKO ŹRÓDŁO PRAWA KANONICZNEGO

I. UWAGI WSTĘPNE

Termin „prawo naturalne” jest powszechnie używany na oznaczenie takiego prawa, które jest przeciwieństwem „prawa pozytywnego”¹. Podstawą tego rozróżnienia jest odmienny sposób poznania każdego z nich. Człowiek w różny sposób poznaje i konstruuje treść norm prawa naturalnego i pozytywnego. Treść normy prawa naturalnego jest mu narzucona w kontakcie poznawczym z realnie istniejącym bytem ludzkim. Natomiast treść normy prawa pozytywnego jest mu znana z promulgacji aktu normatywnego. Przez użycie terminu „źródło prawa” wskazuje się na zależność prawa pozytywnego od prawa naturalnego. Termin ten jest jednak wieloznaczny. W celu dokładniejszego wyjaśnienia źródeł prawa przeprowadza się ich podział.

W badaniach historycznych powszechnie przyjmuje się podział źródeł prawa na źródła istnienia (*fontes existendi*) i źródła poznania (*fontes cognoscendi*) prawa. W badaniach teoretycznych rozróżnia się źródła prawa materialne i formalne. Ten ostatni podział występujący w teorii prawa świeckiego jest użyteczny również w nauce prawa kanonicznego². Przez materialne źródła prawa rozumie się przyczyny powstania prawa o określonej treści, zaś przez źródła formalne — sposoby, czyli formy kształtowania prawa — a ściślej mówiąc — rezultaty działalności prawotwórczej (ustawy, dekrety, zwyczaje itp.). Do materialnych źródeł prawa kanonicznego pozytywnego należy zaliczyć prawo Boże pozytywne i prawo naturalne. W rozważaniach dotyczących źródeł prawa kanonicznego najwięcej uwagi poświęca się prawu Bożemu pozytywnemu. Jednakże podkreśla się, że prawo Boże pozytywne nie znosi prawa naturalnego, ale

¹ S. Thomas. *Summa theologiae* I-II q. 57 a. 2c.

² T. Garcia Barbarena. *Norma en sentido material y el sentido formal*. Pamplona 1976 s. 1-3.

uzupełnia je. Prawo naturalne jest bowiem źródłem ostatecznym wszelkiego pozytywnego prawa ludzkiego.

Źródła prawa mogą być rozpatrywane w trzech różnych płaszczyznach badawczych. W pierwszej ustala się racje istnienia prawa (dla prawa świeckiego jest to płaszczyzna filozoficzna, a dla prawa kanonicznego — filozoficzna i teologiczna). W drugiej porządkuje się źródła prawa według organów władzy i innych czynników tworzących odrębne typy norm obowiązującego prawa. W trzeciej zaś analizuje się źródła poznania prawa. Zarysowany w tytule temat będzie rozważany głównie w pierwszej płaszczyźnie. Jest to temat tak obszerny, że wyczerpujące omówienie go wymagałoby obszernej monografii. Z konieczności trzeba więc dokonać odpowiednich zawężeń, w rezultacie których zostaną omówione tylko dwie kwestie: a) kwestia ogólna: podstawowe zasady prawa naturalnego w ujęciu filozoficznym i teologicznym, b) kwestia szczególna: zależność prawa kanonicznego od prawa naturalnego.

II. PODSTAWOWE ZASADY PRAWA NATURALNEGO

1. Podstawowe zasady prawa naturalnego w ujęciu filozoficznym

Klasyczna definicja prawa naturalnego, sformułowana przez prawnika rzymskiego Ulpianusa, ma następujące brzmienie: „Jus naturale est quod natura omnia animalia docuit”³. Tekst tej definicji przyjmują niemal wszyscy zwolennicy prawa naturalnego, ale rozumieją odmiennie — w zależności od tego, jak jest przez nich pojmowana „natura”, będąca ostatecznym źródłem wszelkiego prawa⁴. Prawo naturalne musi więc być pojmowane w ramach określonego systemu filozoficznego. W niniejszym rozważaniu zwrócimy uwagę tylko na tomistyczną koncepcję prawa naturalnego, gdyż wywiera ona dominujący wpływ na rozwój nauki prawa kanonicznego na tym odcinku.

Do poznania prawa naturalnego dochodzimy przez obserwację postępowania ludzkiego. Wyniki obserwacji są poddane światłu rozumu, który formułuje pojęcie natury ludzkiej i analizuje je, by dojść do pojęcia celu — dobra, do którego osiągnięcia jest skierowane ludzkie działanie. Oczywiście, że analiza ta jest dokonywana w oparciu o podstawowe założenia metafizyczne dotyczące istoty człowieka. Najogólniej rzecz biorąc, przez naturę ludzką rozumie się istotę człowieka przejawiającą się w rozumnym

³ Ulpianus. *Institutiones* I. I D. I 1 de iustitia et iure I 3.

⁴ Samo wyrażenie „natura”, jak wykazał Ph. Delhay (*Permanence du droit naturel*. Louvain 1967 s. 21), może mieć ok. 20 różnych znaczeń.

i wolnym działaniu. Człowiek jest tu pojmowany jako osoba zdolna do rozumnego poznania i wolnego podejmowania decyzji do działania. W świetle obserwacji człowiek jawi się jako byt, który nie jest w pełni zaktualizowany, odczuwający potrzeby materialne i duchowe oraz dążący do ich zaspokojenia. Potrzeby te są wyrazem potencjalności natury ludzkiej, jej „otwartości” na przyjmowanie pełniejszej doskonałości, czyli pełniejszego dobra osobowego. Człowiek swoim rozumem poznaje tę potencjalność, ten brak, którego uzupełnienie staje się jego celem — dobrem. Rezultatem tego poznania jest sąd rozumu praktycznego: „dobro należy czynić i osiągać”⁵. Dobro jest pierwszą rzeczą, którą poznaje rozum praktyczny. Stąd też powyższy sąd stanowi naczelną zasadę prawa naturalnego.

Konkretyzacja tego ogólnego sądu „dobro należy czynić” odbywa się w wyniku rozpatrywania podstawowych skłonności ludzkiej natury rozumnej. Tomasz z Akwinu postawił zasadę „secundum inclinationem naturae datur ordo praeceptorum legis naturae” — „porządek nakazów prawa natury jest uzależniony od porządku naturalnych inklinacji”⁶. Idąc za starą tradycją filozoficzną, wyróżniającą trzy podstawowe inklinacje natury ludzkiej, Tomasz zwrócił uwagę, że te trzy inklinacje przejawiają się: a) w zachowaniu własnego życia indywidualnego, b) w przekazywaniu go i wychowaniu potomstwa, c) w rozwoju własnej osobowości w odpowiednio zorganizowanej społeczności. Nie należy jednak utożsamiać tych podstawowych skłonności natury ludzkiej z nakazami prawa naturalnego. Sposób realizacji dobra, wskazanego przez te naturalne skłonności, jest regulowany przez rozum. By naturalne skłonności stały się prawem naturalnym (*lex naturalis*), trzeba, ażeby były poznane i uregulowane przez rozum. Rezultatem tego są trzy podstawowe sądy normatywne, zwane trzema podstawowymi zasadami lub nakazami prawa naturalnego.

Trzecia grupa wspomnianych wyżej naturalnych inklinacji wskazuje na społeczny charakter natury ludzkiej. Człowiek jako podmiot prawa naturalnego jawi się jako byt społeczny. Nie jest on z natury swej samowystarczalny, nie może zaspokoić swoich potrzeb — osiągnąć swego celu osobowego bez pomocy innych ludzi, bez podejmowania działań z innymi, bez udzielania im swej pomocy, co z kolei warunkuje jego doskonalenie

⁵ S. Thomas, jw. I-II q. 94 a. 2: „Hoc est ergo primum praeceptum legis, quod bonum est faciendum et prosequendum, et malum est vitandum”. Por. Cz. Martyniak. *Obiektywna podstawa prawna według św. Tomasza z Akwinu*. Lublin 1949 s. 50 n.; A. Moser. *Die Rechtskraft der natürlichen Lebenswerte*. Heidelberg 1962 s. 70.

⁶ S. Thomas, jw. I-II q. 94 a. 2. Por. M. A. Krąpiec. *Człowiek i prawo naturalne*. Lublin 1975 s. 208-216.

się. Społeczność powstaje w wyniku dążenia wielu osób do jednej, wspólnej wszystkim wartości, czyli do dobra wspólnego. Te wzajemne relacje, jakie zachodzą między ludźmi w dążeniu do wspólnego dobra, stanowią podstawową zasadę personalizmu społecznego⁷. Zasada ta łączy w sobie dwie inne: zasadę pomocniczości i zasadę dobra wspólnego. Są to zasady wydedukowane z podstawowych skłonności natury ludzkiej, a w konsekwencji stanowią podstawowe zasady społeczne prawa naturalnego, określające organizację życia społeczno-politycznego.

Zasada pomocniczości reguluje wzajemne relacje między jednostką a społecznością w ogóle oraz między społecznościami większymi i mniejszymi, wyższymi i niższymi, świeckimi i religijnymi. Zasada ta ma dwie funkcje: pozytywną i negatywną. Pozytywna wyraża się w tym, że większa społeczność ma służyć pomocą mniejszej, a wszystkie razem — jednostce w realizacji jej potrzeb. Negatywna polega na tym, że społeczność większa nie może przeszkadzać mniejszej w realizacji jej celów, a obie razem nie mogą przeszkadzać jednostce w jej rozwoju i doskonaleniu się. Zadania każdej społeczności, czyli jej obowiązki, są wyznaczone przez potrzeby osób wchodzących w jej skład. Odpowiednikiem zaś obowiązków są uprawnienia, które umożliwiają spełnienie tych obowiązków. Zadania każdej społeczności są wyznaczone przez jej dobro wspólne. Z zasady pomocniczości wyprowadza się szereg postulatów dotyczących właściwej organizacji życia społecznego, czyli budowy takiego porządku społecznego, w którym zostałyby uszanowane prawa różnych społeczności, a ściślej biorąc — prawa człowieka uczestniczącego w nich. Wymogiem tej zasady jest pluralizm form społecznych, decentralizacja i podział władzy oraz demokratyzacja całego porządku społecznego.

Druga społeczna zasada prawa naturalnego, czyli zasada dobra wspólnego, domaga się od jednostek ludzkich i różnych społeczności realizacji dobra wspólnego w zbiorowym dążeniu i oddziaływaniu. Stąd też bywa nazywana zasadą solidarności. Dobro wspólne każdej społeczności jest pojmowane jako partycypacja we wspólnym dobru natury ludzkiej. Dobro to polega przede wszystkim na poszanowaniu praw i obowiązków osoby ludzkiej⁸. Harmonijne osiągnięcie tego dobra jest niemożliwe bez istnienia władzy społecznej, mającej uprawnienie do stanowienia prawa pozytywnego i zabezpieczającej przymusem jego wykonanie⁹.

⁷ Cz. Strzeszewski. *Prawo naturalne jako podstawa etyki społecznej*. „Roczniki Filozoficzne” 19:1971 z. 2 s. 100; W. Piwowski. *Podstawowe społeczne zasady prawa naturalnego*. Tamże 11:1964 z. 2 s. 117 n.; F. Mazurek. *Prawo naturalne podstawą stosunków społecznych*. Tamże 21:1973 z. 2 s. 54-57.

⁸ Jan XXIII. *Pacem in terris* n. 55 n., 60 n. Por. J. Kondziela. *Filozofia społeczna*. Lublin 1972 s. 7-43.

⁹ Martyniak, jw. s. 152; Kondziela, jw. s. 61-66.

W filozofii prawa podejmuje się problem: czy podstawowe zasady prawa naturalnego są tylko normami moralności, czy również normami prawa. Odpowiedzi na to pytanie są różne. Ostateczna odpowiedź zależy od tego, w jakiej płaszczyźnie są te zasady rozpatrywane, tzn. w płaszczyźnie wertykalnej czy horyzontalnej. W płaszczyźnie wertykalnej nie ma różnicy między normą moralności i normą prawa, gdyż prawo naturalne wiąże jednostkę w sumieniu, a jednocześnie jest opatrzone sankcją odpowiedzialności przed Najwyższym Prawodawcą — Bogiem. Natomiast w płaszczyźnie horyzontalnej, czyli w płaszczyźnie międzyludzkich stosunków, prawo naturalne jednocześnie ma charakter normy moralnej i normy prawnej. Prawny charakter podstawowych zasad społecznych prawa naturalnego wyraża się w tym, że konstytuują one społeczny porządek prawny, czyli wyznaczają i uzasadniają w sposób ogólny wzajemne relacje (uprawnienia i obowiązki) między różnymi społecznościami oraz między poszczególnymi społecznościami a jednostkami ludzkimi¹⁰. Zasady te promulgowane w naturze ludzkiej, obowiązują niezależnie od promulgacji pozytywnej i od wszelkiego przymusu zewnętrznego.

Między prawem pozytywnym ludzkim a prawem naturalnym winien zachodzić określony związek. Tomasz z Akwinu stawia nawet następującą tezę: „Każda ustawa ludzka powinna pochodzić z ustawy naturalnej, gdyż w przeciwnym wypadku nie jest ustawą” — „omnis lex humanitus posita intantum habet de ratione legis, in quantum a lege naturali derivatur”¹¹. Pochodzenia tego nie można jednak rozumieć jako szczegółowe przechodzenie podstawowych zasad prawa naturalnego w bardziej szczegółowe normy prawa pozytywnego. Sam zresztą Tomasz nie mówi o ścisłej dedukcji norm prawa pozytywnego z norm prawa naturalnego, ale jedynie o możliwości wykazania koniecznościowego związku między tymi dwoma typami norm, względnie — braku takiego związku. Związek taki, jego zdaniem, można wykazać dwoma sposobami wnioskania: bądź to przez bliższe określenie zasady prawa naturalnego (*per modum determinationis*), bądź to przez wyciągnięcie wniosku (*per modum conclusionis*)¹². Jednakże czy to prawodawca ludzki wyciąga wnioski z prawa naturalnego, czy też bliżej ustala to, czego prawo to nie określiło, jego ustawy, o ile mają być sprawiedliwe, powinny być zgodne z podstawowymi zasadami prawa naturalnego.

Zdaniem Tomasza między prawem pozytywnym a prawem naturalnym istnieje podwójna zależność pod względem treści: a) pozytywna: prawo

¹⁰ W. Geiger. *Grundrechte und Rechtsprechung*. München 1959 s. 22; Kon-
dziela, jw. s. 54 n.

¹¹ S. Thomas, jw. I-II q. 95 a. 2:

¹² Tamże q. 95 a. 2. Por. Krąpiec, jw. s. 226-232.

naturalne wchodzi w część prawa pozytywnego (zwaną przez niego *ius gentium*); b) negatywna: prawo naturalne kontroluje również to, czego samo nie określiło w sposób pozytywny (część prawa pozytywnego zwana *ius civile*)¹³. Ta część prawa pozytywnego nie może pozostawać w sprzeczności z prawem naturalnym. Związku tego nie można jednak rozumieć w tym sensie, że prawo pozytywne jest konkretyzacją naturalnego. Prawo pozytywne winno być wnioskiem z dwu przesłanek, z których jedną jest naturalne dobro wspólne danej społeczności (np. państwa), a drugą — konkretne warunki historyczno-społeczne, w których dobro to ma być realizowane¹⁴.

2. Teologiczny aspekt prawa naturalnego

Przedstawione wyżej zasady prawa naturalnego mają charakter autonomiczny, tzn. są to normy wiążące człowieka od wewnątrz — niezależnie od jakiegokolwiek autorytetu zewnętrznego. Z istoty swej mają one uzasadnienie filozoficzne. Zasady te mogą być jednak i są ujmowane również w aspekcie teologicznym, czyli poznawane w oparciu o autorytet objawienia Bożego i urzędu nauczycielskiego Kościoła¹⁵. W tym aspekcie można mówić o „biblijnych” zasadach prawa naturalnego oraz o „chrześcijańskich lub katolickich” zasadach prawa naturalnego¹⁶. Z punktu widzenia materialnego są to zasady prawa naturalnego, ale z punktu widzenia formalnego — zasady zawarte w Piśmie św. lub w oficjalnym nauczaniu Kościoła katolickiego.

W Piśmie św. znajdujemy potwierdzenie autonomicznego charakteru norm prawa naturalnego. Afirmację tę dokładnie wyraził św. Paweł w Liście do Rzymian (2, 14-16), stwierdzając, iż wszyscy ludzie (nawet poganie, którzy nie znają prawa Mojżeszowego) znają podstawowe zasady moralne, które są wypisane w ich sercach. Zasady prawa naturalnego występują tu w postaci mniej lub bardziej szczegółowych nakazów lub zakazów regulujących zachowanie się człowieka w różnych sytuacjach życia — w szczególności w zwięzłej formie są zawarte w Dekalogu (np.

¹³ Martyniak, jw. s. 130-139; R. Pizzorni. *Necessità di ritorno alla dottrina del diritto naturale*. „Aquinas” 1960 s. 268-271; tenże. *Philosophia iuris*. Vol. 1. Roma 1973 s. 51.

¹⁴ Kondziela, jw. s. 56-60.

¹⁵ Próbe skonstruowania teologii prawa naturalnego podjął D. Composta (*Possibilità di una teologia del diritto naturale*. P. 1: *Essenza del diritto naturale. Teoria delle istituzioni*. „Apollinaris” 42:1969 s. 407-490; P. 2: *Teologia delle legge naturale*. Tamże 43:1970 s. 61-132).

¹⁶ Composta, jw. p. 2 s. 91-126.

nie zabijaj) ogłoszonym w Starym Testamencie, a następnie potwierdzonym i udoskonalonym w Nowym Testamencie ¹⁷.

Zasady prawa naturalnego są również przedmiotem zainteresowania Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, mimo że nie należą one do depozytu prawd wiary. Urząd ten nie tworzy nowych prawd, ani też nowych zasad prawa naturalnego, ale w ramach swej misji duszpasterskiej jest ich interpretatorem. Prawo naturalne podawane przez urząd nauczycielski Kościoła katolickiego zwie się prawem naturalnym, chrześcijańskim lub katolickim. Sformułowania te wskazują współczesne sposoby realizacji podstawowych zasad prawa naturalnego, które winny być respektowane w życiu indywidualnym i społecznym. Zasady te są wiążące również dla prawodawcy kościelnego ¹⁸.

III. ZALEŻNOŚĆ PRAWA KANONICZNEGO OD PRAWA NATURALNEGO

W rozważaniu na temat prawa naturalnego w ujęciu filozoficznym zwróciliśmy uwagę, iż jest ono ostateczną przyczyną prawa pozytywnego, czyli ustanowionego w jakiegokolwiek społeczności naturalnej, a w szczególności państwowej. Przystąpimy tu do rozpatrzenia istotnego problemu, w jakim znaczeniu prawo naturalne jest źródłem, czyli ostateczną przyczyną prawa pozytywnego w społeczności kościelnej. Problem ten należy oddzielnie potraktować ze względu na specyficzny charakter tej społeczności. Społeczność kościelna oparta jest na prawie Bożym pozytywnym. Nie można więc szukać wyjaśnienia podstaw kościelnego prawa pozytywnego wyłącznie w prawie naturalnym, ale też nie można eliminować go lub pomijać. Prawo naturalne rozważane od strony Stwórcy jest partycypacją prawa wiecznego w rozumnej naturze ludzkiej ¹⁹. Prawo to jest prawem Bożym naturalnym. Nie ulega dyskusji, że prawo naturalne na równi z prawem Bożym pozytywnym ma moc obowiązującą w społecz-

¹⁷ Zagadnienie stosunku zasad prawa naturalnego do nakazów Ewangelii stanowi bardzo delikatny problem, będący przedmiotem zawilych dociekań teologów katolickich i protestanckich. Por. m.in. M. Villey. *Laïcité, incertitude. et mobilité du droit naturel*. W: *Droit et conscience chrétienne*. Paris 1962 s. 113 n.; E. Hamel. *Loi naturelle et loi du Christ*. Paris 1964; E. Kinder, K. Haedel. *Gesetz und Evangelium — Beitreige zur gegenwärtigen theologischen Diskussion*. Darmstadt 1968.

¹⁸ G. Oliviero. *Diritto naturale e diritto della Chiesa*. „Il diritto ecclesiastico” 41:1950 s. 6 n.; Composta, jw. p. 2 s. 125 n.; Pontifical Commission „*Justitia et Pax*”. Working Paper No. 1, *The Church and Human Rights*. Vatican City 1975.

¹⁹ S. Thomas, jw. I-II q. 91 a. 2 c; Martyniak, jw. s. 43.

ności kościelnej. Istnieje natomiast dyskusja co do tego, w jaki sposób prawo pozytywne kościelne zależy od prawa Bożego w ogólności, a od prawa naturalnego w szczególności. Poglądy, jakie odnośnie tego problemu w ostatnich latach pojawiły się w nauce kanonistycznej, koncentrują się wokół dwu kwestii: 1. jaką moc ma prawo Boże — w tym również prawo naturalne — w systemie prawa kanonicznego; ściślej mówiąc: czy prawo Boże ma charakter normy jurydycznej, czy tylko metajurydycznej; 2. jaką funkcję prawo naturalne spełnia w systemie prawa kanonicznego.

1. Pierwsza kwestia: czy prawo Boże naturalne — jak również prawo Boże pozytywne — ma charakter normy prawnej, czy tylko metaprawnej. Inaczej mówiąc, idzie o to, czy prawo naturalne należy do systemu prawa kanonicznego, czy jest poza tym systemem i dopiero przez zastosowanie odpowiedniej techniki prawnej zostaje do niego włączone. Poglądy, jakie na ten temat występują w literaturze kanonistycznej, można zaszeregować do trzech opinii.

a) Zwolennicy pierwszej opinii, będącej opinią tradycyjną, uważają, że prawo Boże jest fundamentem prawa ludzkiego. Istnieją dwa porządki prawne: boski i ludzki. Wpływają one paralelnie na regulację życia w Kościele, ale w każdym przypadku prawo Boże ma przewagę nad prawem ludzkim, gdyż z niego władza ludzka czerpie swój autorytet. Prawo ludzkie, jakim jest kościelne prawo pozytywne, pochodzi od prawa Bożego na drodze wnioskovania *per modum conclusionis* i *per modum determinationis*. Czynnikiem jednoczącym prawo Boże i prawo ludzkie jest ten sam cel — *salus animarum*²⁰.

b) Według drugiej opinii, której wyrazicielami są twórcy włoskiej szkoły dogmatycznej (Santi Romano, Del Giudice), prawo Boże i prawo ludzkie należą do dwu odrębnych systemów normatywnych. Prawo Boże stanowi porządek metajurydyczny (Del Giudice), zwany też teologiczno-prawnym (D'Avack), moralnym (Van Hove) lub etycznym — odnośnie prawa naturalnego (Di Robilant). Prawo ludzkie stanowi porządek jurydyczny pierwszorzędny i oryginalny. Znaczy to, że nie wynika on z żadnego innego porządku normatywnego, ale jedynie z woli prawodawcy ludzkiego. Nie ma więc innego źródła prawa poza prawodawcą ludzkim. Most między porządkiem metajurydycznym i porządkiem jurydycznym powstaje poprzez autorytatywny akt prawodawcy ludzkiego. Za pośrednictwem tego aktu prawo Boże zostaje formalnie inkorporowane do jedyne go porządku jurydycznego, jakim jest prawo kanoniczne pozy-

²⁰ F. Wernz. *Das Naturrecht eine Quelle der Kirchenrechts*. „Zeitschrift für katholische Theologie” 11:1887 s. 387-399; Oliviero, *ibid.* s. 24; P. Fedele. *Diritto divino e diritto umano nella vita della Chiesa*. W: *La Chiesa dopo il Concilio*. Vol. 1. Milano 1972 s. 59-92.

tywne. To formalne przyjęcie norm z porządku metajurydycznego do porządku jurydycznego nazywa się *canonizatio*²¹.

c) Trzecią opinię — najnowszą — sformułowali kanoniści hiszpańscy (Lombardia, De La Hera, Viladrich, Hervada). Według tej opinii prawo Boże i prawo ludzkie tworzą jeden system prawny, zwany kanonicznym, tak jak element boski i ludzki tworzy jedną rzeczywistość społeczną — Kościół. Prawo Boże i prawo ludzkie nie tworzą więc dwu odrębnych porządków prawnych: metajurydycznego i jurydycznego. Gdy idzie o prawo Boże naturalne, to określa ono podstawowe uprawnienia i obowiązki jednostki jako osoby ludzkiej. Prawo to zostało promulgowane w naturze ludzkiej. Nie jest ono jednak jeszcze w pełni poznane przez człowieka. Jego poznanie pod względem treści ciągle wzrasta. Poznanie zasad prawa naturalnego oraz włączenie ich do jednolitego systemu prawnego nie oznacza bynajmniej nadania im mocy prawnej i zmiany ich charakteru normatywnego. Proces ten jest pozytywizacją prawa Bożego. Łączy się z nim formalizacja, tzn. zastosowanie odpowiedniej techniki prawnej w celu nadania temu prawu odpowiedniej formy zewnętrznej, a zarazem określenia warunków jego ważnej i godziwej realizacji. Formalne źródła ludzkiego prawa pozytywnego są więc źródłami formalizacji prawa Bożego. Źródłami tymi są: przepis, zwyczaj, orzecznictwo sądowe i doktryna prawa²².

Należy stwierdzić, że odpowiedź na pytanie, czy zasady prawa naturalnego wchodzą do systemu prawa kanonicznego, zależy od tego, jaką przyjmie się koncepcję systemu prawa. Jeżeli przyjmie się koncepcję pozytywistyczną, wtedy zasady prawa naturalnego wyłącza się z systemu prawa kanonicznego. Jednakże z przedstawionych wyżej opinii najbardziej przekonująca jest trzecia, gdyż wyjaśnia ona zarówno ścisły związek między prawem Bożym i prawem pozytywnym kościelnym, jak również twórczą rolę prawodawcy kościelnego.

2. Druga kwestia: jaką funkcję w systemie prawa kanonicznego spełnia prawo naturalne. Dokładniej mówiąc idzie o to, jaką rolę

²¹ V. Del Giudice. *Canonisazio*. W: *Scritti in onore di Santi Romano*. Vol. 4. Padova 1939; P. D'Avack. *Corso di Diritto Canonico*. Vol. 1: *Introduzione sistematica al Diritto della Chiesa*. Milano 1956 s. 130 n.; E. Di Robilant. *Significato del Diritto naturale nell'ordinamento canonico*. Torino 1954.

²² P. Lombardia. *Sobre las características peculiares del ordenamiento canonico*. „*Temis*” 5:1959 s. 67 n.; J. Hervada, P. Lombardia. *El Derecho del Pueblo de Dios*. Vol. 1. Pamplona 1970 s. 29-57, 145-189; L. De Echeveria. *Características generales del ordenamiento canonico*. W: *Investigación y elaboración del Derecho canonico*. Barcelona 1956 s. 55-75; A. De La Hera. *Introducción a la ciencia del Derecho Canonico*. Madrid 1967 s. 212-222; P. Viladrich. *Derecho canonico*. Pamplona 1974 s. 56-59.

spełniają zasady prawa naturalnego w obowiązującym systemie norm prawa kanonicznego bez względu na to, czy uznaje się ich charakter jurydyczny.

Prawo naturalne nie sprowadza się do samych tylko reguł formalnych, należących do typu „puste ramy”, które mają być następnie wypełnione przez prawo pozytywne, ale od samego początku posiada określoną treść. Zasady prawa naturalnego, tłumaczące obiektywny porządek zawarty w naturze ludzkiej, winny być respektowane w każdej ludzkiej społeczności. Żadna władza ludzka nie może ich przekroczyć, bez poniżenia godności osoby ludzkiej, przysługującej jednostkom należącym do danej społeczności. Zasady te ze względu na ich bardzo ogólny charakter należy zaliczyć do „ogólnych zasad prawa”. Termin „ogólne zasady prawa” we współczesnej teorii prawa jest używany w dwóch podstawowych znaczeniach. W pierwszym znaczeniu są one zasadami obowiązującego prawa i jako takie należą do systemu prawa. W drugim zaś termin ten oznacza „postulaty systemu prawa”, wskazujące kierunek tworzenia nowych norm prawa pozytywnego²³. O podstawowych zasadach prawa naturalnego można powiedzieć, że we właściwy sobie sposób spełniają funkcje ogólnych zasad prawa kanonicznego, pojmowanych w obu powyższych znaczeniach.

Trzeba jednak stwierdzić, że podstawowe zasady prawa naturalnego nie są „ogólnymi zasadami prawa” w takim znaczeniu, jakie jest przyjmowane przez zwolenników pozytywizmu prawnego. Znaczy to, że nie są to ogólne zasady wydedukowane z norm prawa pozytywnego, ale wypływają z naturalnych skłonności natury ludzkiej. Są to jednak zasady stojące ponad normami prawa pozytywnego ludzkiego i jako takie spełniają określoną rolę w procesie tworzenia, stosowania i interpretacji norm obowiązującego prawa.

a) Podstawowe zasady prawa naturalnego korespondują w umyśle prawodawcy kościelnego z określonym dobrem szczegółowym, względem którego określa on uprawnienia i obowiązki członków społeczności kościelnej na danym etapie jej rozwoju historycznego. Można powiedzieć, że prawodawca dokonuje tu pozytywizacji i formalizacji prawa naturalnego, opatrując je sankcją kanoniczną. W niektórych kanonach obowiązującego Kodeksu Prawa Kanonicznego wyraźnie zostało podkreślone, że zawierają one wymogi prawa naturalnego, np. w kan. 1068 § 1, 1509 n. 1, 1935 § 2. W takich wypadkach sam prawodawca wskazuje, że racja mocy

²³ K. Opalek, J. Wróblewski. *Zagadnienia teorii prawa*. Warszawa 1969 s. 92-95.

obowiązującej danej normy leży w prawie naturalnym. W niektórych innych wypadkach na taką rację wskazuje doktryna prawa²⁴.

b) W wypadkach „luki” w prawie pozytywnym, aby utworzyć normę dla potrzeb danego rozstrzygnięcia, organ stosujący prawo powinien oprzeć się m.in. na podstawowych zasadach prawa naturalnego jako na „ogólnych zasadach prawa”. Nakaz takiego konstruowania normy prawa kanonicznego jest zawarty w kan. 20 KPK²⁵.

c) Zasady prawa naturalnego grają także pewną rolę w interpretacji przepisów prawa pozytywnego. W kan. 18 prawodawca nakazuje, aby w wypadku wątpliwości co do znaczenia interpretowanej normy, uwzględnić jej cel, czyli specyficzne dobro, będące przedmiotem danej regulacji prawnej. W dyrektywie tej niewątpliwie zawarta jest wskazówka co do roli celowościowej wykładni prawa kanonicznego. Wydaje się, iż obowiązkiem interpretatora posługującego się tą dyrektywą jest wybór takiego znaczenia interpretowanej normy, które jest w zgodzie z naczelną zasadą prawa naturalnego „dobro należy czynić”.

d) Wreszcie zasady prawa naturalnego spełniają rolę kryterium słuszności obowiązujących norm prawa pozytywnego. W szczególności ma to miejsce w epikei, czyli w stwierdzeniu, że w danym wypadku norma prawa pozytywnego nie obowiązuje, gdyż zastosowanie jej byłoby szkodliwe, a więc sprzeczne z naczelną zasadą prawa naturalnego „dobro należy czynić”.

Jak wyżej wspomniano, podstawowe zasady prawa naturalnego spełniają rolę „postulatów systemu prawa”. Taką rolę w systemach prawa pozytywnego społeczności naturalnych (np. państwowych) odgrywają podstawowe społeczne zasady prawa naturalnego: zasada dobra wspólnego i zasada pomocniczości. Natomiast w społeczności kościelnej o zastosowaniu tych zasad można mówić w sensie analogicznym²⁶. Argumentem przemawiającym za zastosowaniem tych zasad w społeczności kościelnej jest to, że odpowiadają one naturalnym dążeniom człowieka do poznania prawdy religijnej i oddania czci Bogu we wspólnocie z innymi ludźmi.

²⁴ P. Andrieu-Guitracourt. *Introduction sommaire à l'étude du droit en general et du droit canonique contemporain*. Paris 1963 s. 158 n.; Ch. Lefebvre. *Droit (naturel)*. DDC VI 964 n.

²⁵ G. Michiels. *Normae generales juris canonici*. Vol. 1. Tornaci 1949 s. 608-611, 616-625.

²⁶ A. Rauscher. *Das Subsidiaritätsprinzip in der Kirche*. „Jahrbuch für christliche Sozialwissenschaft” 10:1969 s. 304; R. Metz. *De principio subsidiaritätis in iure canonico*. W: *Acta Conventus Internationalis Canonistarum Romae 20-25 mai 1968 celebrati*. Typis Polyglottis Vaticanis 1970 s. 300-306; J. Krukowski. *Zasada pomocniczości w prawie kanonicznym*. „Zeszyty Naukowe KUL” 14:1971 nr 4 s. 51-58.

Jednakże nie można ich stosować tu w tym samym znaczeniu jak w społeczności naturalnej, gdyż społeczność ta została powołana do istnienia nie z woli ludzi, ale z woli Chrystusa. Sam Boski Założyciel nadał jej cel pierwszorzędny — *salus animarum* i cele pośrednie (dobra instrumentalne), hierarchiczną strukturę władzy i strukturę sakramentalną. Zastosowanie tych zasad w społeczności kościelnej nie może więc naruszać tych elementów, które zostały określone w prawie Bożym pozytywnym. Trzeba jednak stwierdzić, iż zastosowanie to nie dotyczy wprost celu tej społeczności, ani też pochodzenia jej władzy, ale raczej sposobu jej funkcjonowania w danych warunkach historycznych. Zasady te mogą służyć za podstawę do krytycznej analizy obowiązujących norm kościelnego prawa pozytywnego regulujących wzajemne relacje między jednostką a społecznością oraz do stawiania wniosków *de lege ferenda*. Zasady te zostały przyjęte jako normy kierunkowe w pracy nad reformą Kodeksu Prawa Kanonicznego²⁷.

W oparciu o zasadę dobra wspólnego mają być w nowym Kodeksie dokładniej określone wzajemne relacje między członkami społeczności kościelnej oraz organami jej władzy. Zastosowanie zasady pomocniczości zarówno w jej funkcji negatywnej, jak i pozytywnej ma przyczynić się do zagwarantowania odpowiedniej decentralizacji i autonomii różnych społeczności religijnych istniejących w ramach globalnej społeczności kościelnej.

NATURAL LAW AS THE SOURCE OF CANON LAW

Summary

The article consists of an introduction, a chapter dealing with the basic principles of natural law and another chapter on the dependance of canon law on natural law.

The introduction deals with the difference between natural law and positive law, and the division of legal sources into material and formal sources. Natural law has been categorized as the material source of canon law.

The discussion whout the basic principles of natural law is based on thomistic philosophy. Thus, three inclinations of human nature have been analyzed: the maintainance of one's own life, procreation and care of children, and personal development in society. These inclinations cannot be identified with natural law. To become natural law, they must be recognized and controlled by reason. The social character of human inclination has been demonstrated through the presentation of the principles of assistance and common good. The author also discusses the question of whether the basic principles of natural law are only the norms of

²⁷ *Principia quae Codicis Iuris Canonici recognitionem dirigant a Pontificia Commissione proposita et primi generalis coetus „Synodi Episcoporum” examini subiecta.* Typis Polyglottis Vaticanis 1967 s. 5-13.

morality or also the norms of law, as well as the problem of the relationship between positive law in any natural community and natural law.

The author also explains in what sense natural law is the final cause of positive law in the ecclesiastic community. Two controversial issues are discussed: firstly, the power of divine positive law and natural law in the system of canon law; secondly, the functions of natural law in the system of canon law. Regarding the latter, the author points out that natural law is very important in the formation, use and interpretation of norms of canon law.